

KÖL TİĞİN YAZITININ GÜNEYBATI YÜZÜNDE AGIŞIN MI YOKSA AGISIN MI OKUNMALI ?

Dr. Serkan ŞEN*

Özet: Bu makalede Köl Tigin yazıtının güneybatı yüzünde NIŞIG harfleriyle yazılmış sözcük üzerinde durulacaktır. İlk olarak sözcüğün okunuşuyla ilgili değişik görüşlere yer verilecektir. İkinci olarak bu görüşlerin eleştirisi yapılacaktır. Üçüncü olarak sözcüğü agısın biçiminde okumanın yerinde olacağı gerekçeleriyle birlikte ortaya konacaktır. Son olarak ise “servet, mal mülk” anlamına gelen agısın’ın agı+sı+n biçiminde eklerine ayrılabilceği ve barımın ile ikileme oluşturduğu belirtilecektir.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Köl Tigin Yazıtı, Etimoloji, Agı, Sözcükbilim

“IS IT READ AGIŞIN OR AGISIN IN THE SOUTHWEST SIDE OF KÖL TİĞİN INSCRIPTION ? ”

Summary: In this article, the word written by NIŞIG letter in the southwest side of Köl Tigin inscription is discussed. Firstly, various ideas regarding the reading of the word are given. Secondly, critical of these ideas is made. Thirdly, the accuracy of using ‘agısın’ is presented with reasons. Lastly, it is expressed that agısın, whose meaning is “wealth and property” can be analysed as agı+sı+n and forms hendiadyoin with ‘barımın’.

Keywords: Old Turkish, Köl Tigin Incription, Etimology, Agı, Lexicology

1. Giriş.
2. Sorun.
3. Yapılan çalışmalar.
4. Değerlendirme.
5. Öneri.
6. Sonuç.
7. Kaynaklar

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
Elmek: serkansen@omu.edu.tr

1. Giriş.

Bu yazıda Köl Tigin yazıtının güneybatı yüzünde geçen ve yayıncılar tarafından ağışın ya da ağısın biçiminde okunabilen sözcük üzerinde durulacaktır.

2. Sorun.

Sorunlu sözcük yazıtta şu cümlede geçmektedir:

KT GB : Köl Tiginin altunun kümüşin NIŞIG barımın tör[t bıñ] yılık[ıs]ın ayagma Tuygut bu [.....] begim tigin yügerü Tenri bolça [.....] taş bitidim

Yukarıda Runik harflerle belirtilen sözcüğün son 3 işaretle yazılan kısmı etimoloji ve anlam bakımından tartışmalıdır.

3. Yapılan çalışmalar.

Bu bölümde, üzerinde durulan sözcükle ilgili ulaşabildiğim kaynaklardaki belli başlı yaklaşımları bir araya getirdim. Kolaylık olması amacıyla, transkripsiyon sistemlerini birleştirdim ve sadeleştirdim.

1. THOMSEN: Sözcüğü *ağışın* biçiminde okumuş (Thomsen 2002: 172), *ağışın*'a tereddütlü bir biçimde “zenginlikleri” karşılığını vermiştir (age.: 173). Thomsen'in tereddütleri hazırladığı dizinde de kendini göstermiş, *agı* maddesi sunulurken “*ağışın* aslında *ağısın* mıdır?” diye bir açıklamada bulunmuştur (age.: 276).

2. RADLOFF: *ağışın* biçiminde okuduğu sözcüğe “zenginlikleri, serveti” anlamlarını vermiştir (Radloff 1960: 1481).

3. ORKUN: Sözcüğü *ağışın* olarak okumuş (Orkun 1994: 54), *ağışın barımın* ifadesini “hazine ve mallarını” biçiminde çevirmiştir (age.: 54). Hazırladığı dizinde *ağışın*'ı, “Çin'den gelen ipekli kumaş; hediye, define, hazine” anlamlarını verdiği *agı* maddesi altında incelemiş; *agı-şın* biçiminde ayırmıştır (age.: 757).

4. GABAIN: Sözcüğü *ağısın* biçiminde okumuş (Gabain 2000: 234), *agı* ya “mal, zenginlik, hazine” anlamlarını vermiştir (age.: 259).

5. ÇAĞATAY: Sözcüğü *ağısın* biçiminde okumuş (Çağatay1968: 12), *agı barım* ifadesini “servet” olarak anlamlandırmıştır (age.: 53).

6. DTS: Eski Türkçe üzerine hazırlanmış bu sözlükte üzerinde durduğumuz sözcüğün KT GB' daki kullanımına dair bir bilgi yoktur (Nadeliyev vd. 1969: 17).

7. RÄSÄNEN: Martti Räsänen tarafından hazırlanan Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen adlı etimolojik sözlükte de üzerinde durulan sözcüğün yazıtlardaki durumuna dair herhangi bir bilgi yoktur (bk. Räsänen: 1969).

8. ERGİN: Sözcüğü *agışın* biçiminde okumuş (Ergin 1994: 76), *agış*'a "hazine, mal, servet, varlık" anlamlarını vermiştir (age.: 101).

9. CLAUSON: KT GB'da *agışın barımın* biçiminde okuduğu ibareye "hazinesi ve mülkiyeti" anlamını vermiştir (Clauson 1972: 366).

10. MORİ: "Köl Tigin yazıtında 'servet ve mal' olarak çevrilebilecek" *agı barım* ifadesi bulunmaktadır" tespitiyle (Mori 1987: 350), *agışın* okuyuşu yönündeki fikrini beyan etmiştir. Ayrıca, *agı barım*'ın bir ikileme olduğunu ve *agı* "servet" ve *barım* "mal" sözcüklerinin aynı anlamada bulunduğunu dile getirmiştir (age.: 350).

11. ERDAL: *barım* sözcüğünü açıklarken Orhon Türkçesinde *agı* ile birlikte görüldüğünü ifade ederek KT GB' daki durumu da kapsayan bir görüş öne sürmüştür, *agı*'yı "değerli kumaşlar, hazine" biçiminde anlamlandırmıştır (Erdal 1991: 292).

12. GUMİLEV: Sözcüğü *agışın* biçiminde okumuş (Gumilev 1992: 22), "servetini" olarak anlamlandırmıştır (age.: 29).

13. RECEBOV- MEMMEDOV: Sözcüğü *agışın* olarak okumuş (Recebov-Memmedov 1993: 76), "servetini" biçiminde anlamlandırmışlardır (age.: 83).

14. TEKİN: Sözcüğü *agışın* biçiminde okuyup (Tekin 1995: 52), *agış*'a "servet, mal mülk" anlamını vermiştir. *agış barım* ifadesini "mal mülk" anlamında bir ikileme olarak kabul etmiştir (age.: 16).

15. ÁRPÁD: Sözcüğü *agışın* biçiminde okumuş, Clauson ile aynı görüşü paylaşarak *agışın barımın* ikilemesine "hazinesi ve mülkiyeti" anlamını vermiştir (Árpád 2004: 187).

4. Değerlendirme.

Sözcükle ilgili yapılan yorumlar şöyle sınıflandırılabilir:

a. Okunuş.

*agışın (GABAIN, ÇAĞATAY, CLAUSON, MORİ, ERDAL, GUMİLEV, RECEBOV- MEMMEDOV, ÁRPÁD)

* *agışın* (ERGİN, TEKİN)

* *agışın* okumuş fakat *agi'* ya dayandırmış (THOMSEN, RADLOFF, ORKUN)

b. Anlam.

Sözcüğün “servet, hazine, mal mülk, varlık” gibi aynı kavram alanına giren karşılıklarla anlamlandırılmasında bütün araştırmacılar arasında genel bir ittifak vardır.

c. Yorum.

* *agısın* okuyuşunu benimseyenlerin sözcüğün oluşumuyla ilgili verdiği özel bir bilgiye rastlamadım. Ancak, sözcüğü *agi* köküne dayandırmalarından ve anlamlandırmalarda iyelik ve yükleme hallerini belirtmelerinden şu sonucu çıkarmak mümkündür: *agi* köküne önce 3. tekil kişi iyelik eki +sı getirilmiş; *agi+sı*, Eski Türkçede iyelik ekinden sonra gelen +n yükleme hal ekini alarak *agi+sı+n'a* dönüşmüştür.

* *agışın* okunuşunu benimseyenlerden sözcükle ilgili en geniş açıklamayı getiren Talat Tekin'dir. Tekin, *agışın* okuyuşunu *agış* tabanına dayandırmakta, *agış*'in Eski Türkçede “ipekli kumaş” karşılığındaki *agi* sözcüğünden +(X)ş isimden isim yapım ekiyle türetildiğini ifade etmektedir (Tekin 2000: 86). Sözcüğü “servetini” biçiminde çevirmesinden (Tekin 1995: 53) *agışın*'ın, +I 3. tekil kişi iyelik eki ve +n yükleme ekini aldığını çıkarabiliriz.

* Sözcüğü *agışın* okuyup *agi*'ya dayandıranlar, iyelik ve yükleme durumlarını +şın eki içinde sunmuşlardır.

Sınıflandırılmış bu görüşler şöyle eleştirilebilir:

* Yazıtların orijinal metninin kopya edildiği Fin atlası (Tekin 1988: ek 1-II: 8) ile Radloff atlasının (Tekin 1988: ek 2-II) her ikisinde de Ş (Ş) harfi açık bir biçimde gösterilmiş iken,¹ sözcüğü hiçbir gerekçe göstermeden s'li biçimde *agısın* olarak okumak açıklanması gereken bir durumdur.

* *agi*'dan türediği öne sürülen *agış*'a -MK'de görülen ve yükselmek anlamındaki *ag-* fiilinden türeyen (MK III: 5) ve “çıkmaq, yükselmek” anlamında olan *agış*'ı (MK I: 104) dışarıda tutacak olursak- KT GB'nın dışında Türkçe'nin başka hiç bir metninde rastlanmaması dikkat çekicidir. Bunun yanında ikileme olarak gösterilen *agış barım* da KT GB dışında karşımıza Eski Türkçede

¹ Talat Tekin'in tarafından 1988' de yayımlanan Orhon Yazıtları adlı çalışmanın son kısmında adı geçen atlaslar verilmiştir. Ancak atlasların verildiği kısım sayfa numaralarının dışında bırakılmıştır. O nedenle bu sayfaların sunum biçimi şahsıma aittir.

daima *agı barım* olarak çıkar (Nadelyaev vd. 1969: 17). Ayrıca, +(X)ş ekinin Eski Türkçede genellikle çokluk işlevi bildirdiği bilinmektedir (Sertkaya 2003: 28). Oysa, üzerinde durulan sözcüğün yer aldığı “Köl Tiginin altunun kümüşün NIŞIG barımın tör[t bı] yılka[ıs]ın” bağlamında Köl Tigin’den kalanlar *altun*, *kümüş*, *barım* ve *yılka* biçiminde eksiz olarak çoğulluğu anlatmaktadır. Zikredilen bağlamda hakim olan çokluğu eksiz olarak anlatma anlayışında NIŞIG sözcüğünü istisna tutmak bir hayli zor olsa gerekir.

* *agı* köküne getirilen +şın eki, Eski Türkçede iyelik ve yükleme durumlarını bildirmeye uygun değildir. Eski Türkçede 3. tekil kişi iyelik eki +şı değil +sı’dır. Dolayısıyla, iyelik ekinden sonra gelen +n yükleme hal ekinin +ş’ ya eklenmesi söz konusu olamaz.

5. Öneri.

Sözcüğün Ş (Ş)’li biçimde yazılmasından dolayı onu, *agışın* olarak okumak ve *agı+ış* tabanına dayandırmak kendi mantığı içinde tutarlı görünse de dayandığı bu tabana başka hiçbir metinde rastlanılmaması dikkat çekicidir. Ayrıca, “servet” anlamındaki *agı barım* ikilemesi ile Uygur döneminde pek çok defa karşılaşılması (Röhrborn 1977: 63), KT GB’ daki kullanımın *agışın barımın* olabileceğini düşündürmektedir. Üstelik, *agı barım* ikilemesinin bu dönemin bazı metinlerde tıpkı KT GB’daki gibi *altun kümüş* ikilemesiyle aynı cümlede peş peşe kullanılması (Kaya 1994: 285, 292) bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Fakat sözcüğün Ş (Ş)’li yazılması sorununa tatmin edici açıklamalar getirilmediği müddetçe düşünülenler sezgi olmaktan öte geçmeyecektir. Bu hususta yapılacak açıklamaları üç merkezde yoğunlaştırmak mümkündür.

1. Yazıcı merkezli: Yazıtların diline bakıldığında bazı sözcüklerin yazımında Yollug Tigin’in bir takım küçük hatalar yaptığını çıkarabilmek mümkündür. Talat Tekin tarafından hazırlanan Orhon Yazıtları adlı eserde *açsık* (Tekin 1988: 66), *tarban* (age.: 76), *bolıt* (age.: 90), *ertin-* (age.: 104) sözcükleriyle ilgili yapılan açıklamalarda böylesi hatalara değinilmektedir. Ele aldığımız sözcüğün yazımında s(s) ya da S(S) yerine Ş(Ş) kullanılmasını da bu tür hatalar çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Özellikle ön s(s) harfinin ön ünlülü sözcüklerde ‘ş’ ünsüzünü yazmak için kullanıldığı (Tekin 2000: 32) ve *agı* köküne getirilen +sı 3. tekil kişi iyelik ekindeki s’nin genellikle s(s) işaretiyle yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda, s ile ş’yi ikame harfler olarak görmeye hazır olan yazıcının KT GB’da (s) yerine ‘ş’ yazmasını hayretle karşılamamak gerekir.

2. Kopyalar merkezli: Yazıtların kopya edildiği Fin atlası ile Radloff atlası arasında bazı sözcüklerin yazımında farklar

bulunmaktadır (Tekin 1988: 109). Bu durum yazıtlarda değişik okumalara fırsat verecek görünüşte harflerin varlığını göstermektedir. Özellikle S (S) harfinin Ş (Ş) harfine benzemesi ve aşınma, yazarken kaydırma vb. nedenlerin bu benzerliği artırma ihtimali, harfin atlaslarda Ş (Ş) biçiminde işaretlenmesine yol açmış olabilir.

3. İmla merkezli: Orhon imlasında aynı sözün hem S (S) ile hem de Ş (Ş) ile yazıldığı örnekler mevcuttur. Nitekim, Şine- Usu ve Taryat yazıtlarıyla (Tekin 1982: 803) Irk Bitig'de Ş ünsüzü için ayrı bir işaret kullanılmamış, bu ünsüzü karşılamak için art ve ön S harfinden yararlanılmıştır (Tekin 2004: 16). Talat Tekin'in *kış*-biçiminde okuduğu sözcük (Tekin 1995: 105), KT D32, 34 ve BK D25' te *kış*- şIK biçiminde (Ş)' li yazılmışken (Ergin 1994: 158, 163), T 5, 6, 11, 21' de *kıs*- SıQ biçiminde (S)'li yazılmıştır (Tekin 1994: 3, 4, 6, 10). Clauson ise bu sözcüğün *kıs*- olarak okunması taraftarıdır (Clauson 1972: 665-666). Bu verilerden hareketle aynı nöbetleşmenin üzerinde durulan sözcük için de geçerli olup *agışın* yazımındaki (Ş)' nin aslında (S) sesini karşıladığı ifade edilebilir.

Sözcüğün yazımında kullanılan (Ş)'yi sıralanan etkenler doğrultusunda yeniden değerlendirip *agışın* yerine *agısın* okuyuşunu benimsemenin daha isabetli olacağını düşünmekteyim. Böylesi bir tercihin karşılaştırmalı Türk dili çalışmaları açısından da yerinde olacağı görülmektedir. Zira, sözcüğü KT GB' dan başka bir metinde görülmeyen *agış* tabanı yerine, sonraki dönemlerde de izleyebildiğimiz *agı* köküne dayandırmak, karşılaştırma imkanı sunmaktadır. Yazıtlarda temel olarak "Çin'den gelen ipekli kumaş" anlamında görülen *agı* (Doerfer 1965: 72) ikileme çatısı altında anlam genişlemesine uğrayarak "mal mülk, servet" anlamlarını kazanmıştır. Ayrıca, sözcüğün *agısın* olarak okunması, Türkçe'de *agış* diye bir sözün bulunmadığı sonucunu da beraberinde getirmektedir.

Bütün bunların yanında yazıtlar üzerine yapılan çalışmalarda herhangi bir açıklamada bulunmadan sözcüğü *agısın* okuyarak geçiştirmenin ilgilileri aydınlatmak için yeterli olmadığı kanaatindeyim.

6. Sonuç.

* Köl Tigin yazıtının güneybatı yüzünde geçen ve bazı araştırmacılar tarafından *agışın* biçiminde okunan sözcük, *agısın* olarak okunmalıdır.

* Sözcük *agı* "servet" kökünden +sı 3. tekil kişi iyelik ve +n yükleme hali ekiyle kurulmuştur.

* Sözcüğü *barım* ile birlikte ikileme olarak değerlendirmek gerekir.

* Türk dilinde “servet, mal mülk” karşılığında *ağışın* diye bir sözcük yoktur.

7. Kaynak ve Kısaltmalar.

Árpád, Berta (2004), **Szavaimat jól halljátok**, Szeged: Jate Pres.

Clauson, Sir Gerard (1972), **An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish**, Oxford: Clarendon Press.

Çağatay, Ş. Saadet (1963), **Türk Lehçeleri Örnekleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Doerfer, Gerhard (1965), **Türkische und Mohgolische Elemente im Neupersischen II**, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Erdal, Marcel (1991), **Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol.I**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Ergin, Muharrem (1994), **Orhun Abideleri**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gabain, A. Von. (2000), **Eski Türkçenin Grameri**, çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.

Gumilev, E. A. (1992), **Eski Türk Yazılı Abideleri Müntehabatı**, Bakü: Bakı Universitatı Neşriyatı.

Kaya, Ceval (1994), **Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin**, Ankara: TDK Yayınları.

Mori, Masao (1987), “Yenisey tazıtlarındaki “Sekiz Adaklıg Barım” Üzerine”, **Erdem- Atatürk Kültür merkezi Dergisi-**, c.3, s.8, 349-356.

Nadelyaev, V.M. ve diğerleri (1969), **Drevnetyurkskiy Slovar**, Leningrad: İzdatel'stvo Nauka.

Orkun, Hüseyin Namık (1994), **Eski Türk Yazıtları**, Ankara: TDK Yayınları.

Radloff, Wilhelm (1960), **Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte**, s-Gravenhage: Mouton Co.

Räsänen, Martti (1969), **Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen**, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Recebov E.-Memmedov Y. (1993), Orhon Yenisey Abideleri, Bakü: Bakı Yazıcı.

Röhrborn, Klaus (1977), **Uigurisches Wörterbuch I - Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien-**, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Sertkaya, Osman Fikri (2003), “Göktürk Metinlerinde Geçen Yıs (Yış ?) (SiY) / Yis (Siy) / Yis (siy) / Yiş (Piy) Kelimesi İle Akraları Bugünkü Türk Lehçelerinde Vardır Ve “Orman Anlamında Kullanılır”, **Orkun Türkçü Dergi**, 62: 25-29.

Tekin, Talat, (1982), “Kuzey Moğolistan’da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi”, **TTK Belleten**, c.XLVI, 184: 795-838.

Tekin, Talat (1988), **Orhon Yazıtları**, Ankara: TDK Yayınları.

Tekin, Talat (1994), **Tunyukuk Yazıtı**, Ankara: Simurg Yayınları.

Tekin, Talat (1995), **Orhon Yazıtları -Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk-**, İstanbul: Simurg Yayınları.

Tekin, Talat (2000), **Orhon Türkçesi Grameri**, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9.

Tekin, Talat (2003); “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine”, **Makaleler 1 Altayistik**, haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir, Ankara: Grafiker Yayınları, 131-139.

Tekin, Talat (2004), **İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı**, Ankara: Öncü Kitap.

Thomsen, V. (2002), **Orhon Yazıtları Araştırmaları**, çev.- haz., Vedat Köken, Ankara: TDK Yayınları.

MK: Dankoff, Robert ve James Kelly (1982,1984,1985), **Mahmûd al – Kaşgarî: Compendium of the Turkic Dialects (Divân lugât at-Turk)I- III**, Washington: Harvard Üniversitesi Basımevi.

KT : Köl Tigin Yazıtı

BK : Bilge Kağan Yazıtı

T : Tunyukuk Yazıtı

D: Doğu , B: Batı, K: Kuzey; G: Güney.